

AVGUŠTIN MALLE, VALENTIN SIMA VERMÖGENSENTZUG, RÜCKSTELLUNG UND ENTSCHÄDIGUNG AM BEISPIEL VON ANGEHÖRIGEN DER SLOWENISCHEN MINDERHEIT, IHRER VERBÄNDE UND ORGANISATIONEN

(ODVZEM PREMOŽENJA, VRNITEV IN ODŠKODNINA NA PRIMERU PRIPADNIKOV SLOVENSKE
MANJŠINE, NJIHOVIH ZVEZ IN ORGANIZACIJ)

AUGUSTIN MALLE, ALFRED ELSTE, BRIGITTE ENTNER, BORIS JESIH, VALENTIN SIMA,
HEIDI WILSCHNER
ZALOŽBA OLDENBURG WIEN MÜNCHEN 2004, 595 STRANI

V prispevku predstavljena knjiga je nastal kot rezultat dela "Avstrijske komisije zgodovinarjev" z istim naslovom, ki je na celotnem teritoriju Republike Avstrije. Komisija zgodovinarjev Republike Avstrije, ki jo je vodil predsednik upravnega sodišča Clemens Jabloner, je nastala pod vplivom podobnih v Nemčiji in Švici. Njena osnovna naloga je bila, da preveri širok kompleks razlašanja, vprašanje prisilnih delavcev, povojne restitucije in z njo povezane zakonodaje in tako najde odgovor na vprašanje, kaj je Avstrija po vojni že storila, da popravi krivice, ki jih je nacistični režim prizadejal delu avstrijskega prebivalstva in kaj bi morala republika na tem področju se storiti. Komisija je delovala na osnovi soglasnega sklepa avstrijskega parlamenta, ki je bil tako naročnik vseh raziskav. Medtem je založba Oldenbourg že izdala vsa poročila. V seriji "Objave avstrijske komisije zgodovinarjev" je tako izšlo 32 obširnih zvezkov v 47 knjigah.

Komisija je že pri načrtovanju in realizaciji projekta vključila tudi manjšine. Poleg poročila o koroških Slovencih so tako nastala še naslednja:

o Romih in Sintih, ki so bivali pred drugo svetovno vojno predvsem na Gradiščanskem in na Spodnjem Avstrijskem so napravili analizo Florian Freund, Gerhard Baumgartner in Harald Greifeneder; o českem prebivalstvu na Dunaju in njegovi okolici sta raziskavo opravila Eduard Kubu in Gudrun Exner; o Hrvatih in Madžarih na Gradiščanskem pa poročata Gerhard Baumgartner in Stefan Schinkovits.

Na Koroškem so takoj po anšlusu začeli izvajati teror nad pripadniki slovenske manjšine, obenem pa tudi nad slovenskimi društvi, organizacijami in zvezami. Nationalsocialistični (NS) režim do "ljudskega glasovanja" 10. 4. 1938 in pozneje do aprila 1941 svojih ukrepov še ni izvajal, z napadom na Jugoslavijo pa so pri obravnavi slovenske manjšine na Koroškem odpadli še zadnji politični zadržki. Zatrtilski ukrepi do aprila 1941 še niso imeli množičnega značaja, razen izrinjanja slovenskega jezika iz javnosti (šole itd.), temveč so bili usmerjeni proti posameznikom (aretacije; ekonomska diskriminacija, npr. pri podeljevanju koncesij, dovoljenj za kupoprodajne in predajne pogodbe; premestitve, izgoni in deportacije v koncentracijska taborišča) in slovenskim organizacijam oz. proti organiziranemu delovanju manjšine (onemogočanje društvenih dejavnosti, zaradi česar so te v enem samem letu popolnoma ohromele; poseganje v društvena pravila vse do uradne razpustitve posameznih društev).

Po 6. aprilu 1941 je prišlo do izгона slovenskih duhovnikov na dvojezičnem območju oziroma na celotnem Koroškem, do povečanega števila aretacij slovenskih funkcionarjev, prepovedi oz. razpustitve vseh društev, ukinitve slovenskega tednika "Koroški Slovenec" in do postavitve zadrug pod komisarsko upravo z namenom njihove dokončne likvidacije. Deportacija približno 200 slovenskih družin aprila 1942 z njihovih domačij predstavlja višek politike nationalsocialistov do slovenskega vprašanja oz. do realiziranja naloge, "napraviti deželo nemško". Ko sta od poletja 1942 slovenska Osvobodilna fronta (OF) in oboroženi odpor partizanov dobila širšo podporo tudi med slovenskim koroškim prebivalstvom, so nacisti začeli z še ostrejšo represijo; posebno hudi so bili trije vali aretacij, ki so prizadeli širši krog slovenskega prebivalstva (1942/43 v okolici Železne Kaple in Sel, maja 1944 v okolici Bilčovsa in na začetku leta 1945 v okolici Grabštanja). Ukrepi pregona so prizadeli predvsem politično, kulturno in gospodarsko aktivni del slovensko govorečega prebivalstva, pa tudi tiste, ki niso bili "organizirani". Cilj NS politike je namreč bil – in to ne le na Koroškem, ampak je zajemal tudi Slovenijo – izginotje slovenskega ljudstva kot samostojne etnične skupine.

Projekt obravnava naslednje teme: odvzem premoženja, njegovo vračilo in odškodnino pripadnikom slovenske manjšine na Koroškem, kot tudi njenim zvezam in organizacijam. Glavno skupino premoženjskih oškodovancev v NS režimu so predstavljali "izseljenci". V dveh dneh, 14. in 15. aprila 1942, so preko 1000 ljudi (približno 200 družin) pregnali z njihovih domov in jih 917 poslali v taborišča VOMI (Volkdeutsche Mittelstelle). Na njihove domove so naselili optante iz Kanalske doline. Uprava domačij je bila naložena celovski podružnici Nemške naselitvene družbe (DAG), ki je to nalogo prevzela takoj 14. aprila. Premoženje so nekaj tednov po deportaciji po posebnem popisu ocenili pristojni referenti DAG-a. Izguba premoženja, do katere je medtem prišlo, pri tem ni bila upoštevana.

Ob popisu so večino domačij predali bodočim gospodarjem. Poleg predhodno vpisanih priseljencev iz Kanalske doline je bilo treba upoštevati tudi predloge Okrožnega kmetijskega vodstva. Od vsega začetka so regionalni NS velikaši jasno poudarili, da morajo na to območje, prvotno naseljeno predvsem s slovensko govorečimi Korošci, preseliti predvsem "zanesljive" SS funkcionarje in zaslužne "stare borce". Razlastitev (brez odškodnine) deportiranih lastnikov, ki so bili državljani nemškega rajha, je potekala na podlagi "Odloka o zasegu premoženja narodnim in državnim sovražnikom dežele Avstrije z dne 18. novembra 1938" (RGBI I, str. 1620) in so ga uporabljali tudi pri politično preganjanjih koroških Slovencev. Reakcija na aktivno delovanje partizanov je v drugi polovici leta 1944 privedla do ponovnega vala izseljevanja, ki je trajal več mesecev in prizadel vsaj 16 družin. Nekaj domačij je zaradi partizanskega gibanja po prodaji zalog in živine ostalo neoskrbovanih. Poleg slovenskih družin, ki so bile deportirane v zadnjih mesecih vojne, je bilo v letih 1944/45 na podlagi sklepa o "narodu in državi sovražnih" oropanih nadaljnjih 25 družin.

Poleg "izseljencem" je bilo premoženje brez odškodnine odvzeto tudi tistim koroškim Slovencem, ki so pred letom 1941 zbežali v Jugoslavijo, in sicer na podlagi "Odloka o odvzemu državljanstva in preklica pridobitve državljanstva v Ostmarki z dne 11. julija 1939" (RGBI I, str. 1235). Nadaljnja skupina koroških Slovencev je bila nepremičninskega premoženja oropana na podlagi "Zakona o pridobitvi zemlje za namene nemške vojske z dne 29. marca 1939" (RGBI I, str. 467). Poleg tega NS uradi zaradi "nacionalnega prepričanja" upravičencem niso hoteli odobriti vrsto predajnih, dednih in kupoprodajnih pogodb.

Likvidacija slovenskih društev in organizacij je bila do leta 1941 izvršena samo v posameznih primerih. Najvažnejša je potekala 22. 5. 1940 z odredbo državnega namestnika na Koroškem; to je bila razpustitev Družbe sv. Mohorja, ki je bila organizirana kot "pia unio". Priziv proti razpustitvi je Notranje ministrstvo nemškega rajha 29. 1. 1942 zavrnilo. Iz dokumentov je razvidno, da je bilo za režim sporno predvsem "nacionalno udejstvovanje" družbe. Po nemškem napadu na Jugoslavijo aprila 1941 je bilo prepovedano delovanje vseh 43 lokalnih slovenskih kulturnih društev, Slovenske prosvetne zveze in vseh drugih društev. V naslednjih tednih so vsa ta društva in organizacije tudi uradno razpustili. Njihovo premoženje so odvzeli ali uničili; izguba je nenadomestljiva (knjižnice, arhivi, instrumenti, gledališki fundus itd.).

Slovenske zadruge (43 in Zveza koroških zadrug) so z namenom likvidacije prišle pod komisarsko upravo. Večino (22) so združili z "nemškimi" krajevnimi zadrugami, s čimer so izgubile status pravne osebe, 12 so jih "prevzeli", kar pomeni, da so prišle pod "nemško" vodstvo ("ponemčene" oz. "preoblikovane"), čeprav so obdržale status podjetja. Štiri zadruge (tri zadruge in samo Zvezo) naj bi likvidirali pozneje – te so bile še ob koncu vojne v stanju likvidacije. Druge so kot

majhne zadruge v svojem pravnem redu ostale nedotaknjene. "Upravljanje" slovenskih zadrug je bilo v rokah Zveze kmetijskih zadrug Südmark (Verband der Südmärkischen landwirtschaftlichen Genossenschaften) Raiffeisen Gradec. Delo z vsemi komisarskimi upravitelji je koordiniral Karl Geissner, direktor Raiffeisenove centrale v Celovcu. Združevanja so potekala sklicujoč se na uredbo o združitvi zadrug v rajhovskih pokrajinah Ostmarke in Sudetske dežele, pri čemer so si komisarski vodje pripisali funkcijo generalne skupščine in tako slovenske zadruge s svojimi člani niso imele možnosti soodločanja. Pomembno vlogo pri teh ukrepih, posebno pri kadrovske politiki, je imel t. i. krajevni trikotnik (župan, krajevni vodja kmečke organizacije in krajevni vodja stranke NSDAP). V ospredju interesa komisarskih upravnikov in prevzemajočih zadrug so bili predvsem lastni kapital, rezervni skladi in deleži posebnih jamstvenih skladov prevzetih zadrug.

Protislovenski ukrepi so potekali v sodelovanju z državnimi uradi (državno namestništvo, varnostni organi in drugi), s strankarskimi uradi (Deželni urad za narodnostna vprašanja oz. Deželni obmejni urad), z Uradom vodje rajha SS in rajhovskim komisarjem za utrjevanje nemštva ter z nacionalističnimi organizacijami, npr. s Koroško domovinsko zvezo (KHB). Pri tem je imel pomembno vlogo Alois Maier-Kaibitsch, ki je osebno zastopal veliko zgoraj omenjenih institucij in društev. Po vojni je bil na ljudskem sodišču v Gradcu (Celovski senat) obsojen kot vojni zločinec, predvsem zaradi sodelovanja pri izseljevanju.

Pod vtisom oboroženega odpora koroških Slovencev, sodelovanja slovenskih partizanov z Angleži, kratkotrajne dvojne zasedbe Koroške po angleških in jugoslovanskih četah in nenazadnje ozemeljskih zahtev Jugoslavije, je začasna Koroška deželna vlada oz. Konzultativni deželni odbor na svojih zasedanjih dne 8. 5. 1945 in 13. 6. 1945 priznala pregon in oškodovanje slovenskega naroda in izrazila željo, da "škodo spet popravi". Izrecno so bili navedeni deportirani Slovenci iz leta 1942. Podobne izjave so izrekli tudi glede ponovne ustanovitve slovenskih društev, organizacij in zadrug.

Takoj po priznanju razširjenih poslovnih pooblastil (konec julija 1945) s strani britanske vojaške vlade je začasna Koroška deželna vlada 1. 8. 1945 izdala uredbo, ki je predpisovala vrnitev domačij in imetja vračajočim "izseljencem". Te uredbe pa britanska vojaška vlada na Koroškem zaradi direktive svojega Zunanjega ministrstva in Zavezniške komisije za Avstrijo/Britanski oddelek (Allied Commission for Austria/British Element) formalno ni dovolila, kajti zbali so se precdenčnega primera glede na dnevno politične potrebe. Zaradi posebne problematike na Koroškem, ozemeljskih zahtev Jugoslavije in njene aktivne propagande za priključitev, kot tudi zaradi kritične države mnogih koroških Slovencev do britanske vojaške vlade, so uredbo potihoma podpirali tudi na Koroškem delujoči britanski uradi.

Vse najemniške in kupoprodajne pogodbe, ki so bile sklenjene v času "izselitev", so s to uredbo postale neveljavne. Ponovna predaja zakonitim slovenskim posestnikom je potekala pred komisijo, ki je hkrati ugotavljala materialno škodo. V komisiji so bili kot zastopniki deželne vlade tudi trije nekdanji sodelavci DAG-a (Dr. Adolf Enge, Ing. Ottokar Herrmann, Walter Schwameis) in tudi nekdanji sodelavec državnega namestništva rajha, ki je deloval tudi v drugih podobnih organizacijah (ORR Valentin Maierhofer). Vsi našteti so med NS oblastjo sodelovali pri postopkih glede upravljanja, ovrednotenja in rabe nepremičnin, kot tudi mobilnega premoženja. Vse to je veljalo tudi za vodilne uradnike Urada koroške deželne vlade, odgovorne za nadomestilo materialne škode koroškim Slovencem (npr.: Dr. Leo Stotter, Dr. Fredrich Petritsch, Anton Pilay).

Oškodovanci so prvi denar dobili šele maja 1946. Zvezna vlada je v ta namen odobrila kredit pod imenom "Južnokoroška pomoč". Ta sklad se je napajal iz izkupička posebne poštne znamke s sliko zveznega predsednika. Med letoma 1946 in 1948 je bilo na razpolago 3,5 milijona šilingov. Celotna škoda koroških Slovencev, ki jo je izračunal Urad koroške deželne vlade, je znašala nad 3,8 milijona šilingov, vendar pri tem niso bili upoštevani vsi oškodovanci. Sredstva iz Južnokoroške pomoči niso bila namenjena samo za povrnitev gmotne škode koroškim Slovencem – to so bili izključno "izseljenci" iz let 1942 in 1944/45 ter politično preganjani, ne pa tudi vsi drugače materialno oškodovani – ampak so zajemala tudi zahteve preseljencev iz Kanalske doline in novih najemnikov, stroške komisije ter stroške za poštne in prenakazila.

Škodi, ki je nastala zaradi deportacij in neustreznega gospodarjenja na razlaščenih domačijah, je bilo treba prišteti še škodo, ki je nastala po koncu vojne. Ob vrnitvi so "izseljenci" našli prazne shrambe in hleve, ni bilo več strojev, kmečkega in gospodarskega orodja, niti surovin. Hiše so bile uničene ali pa tik pred razpadom. Takojšnji ponovni začetek gospodarjenja tako v mnogih primerih sploh ni bil mogoč. Že pred prvimi izplačili odškodnin maja 1946 je prišlo tudi do podražitve. Nabava manjkajočega ali uničenega imetja je bila zaradi slabe oskrbe komaj mogoča, pa še to ne po uradnih cenah. Skoraj polovica denarja iz Južnokoroške pomoči – 1,5 milijona – je bila izplačana septembra in oktobra 1947, torej tik pred sprejetjem zakona o zaščiti denarja (BGBI 1947/250). Interesna združenja koroških Slovencev, predvsem Zveza slovenskih izseljencev, so to ostro kritizirala.

Po dodatnem izplačilu preseljencev iz Kanalske doline leta 1950 je Zveza slovenskih izseljencev prosila Koroško deželno vlado, naj končno nadomesti vso ugotovljeno materialno škodo. Na srečanju zunanjih ministrov v Parizu 1949 je končno postalo jasno, da zaveznice ne bodo podprle jugoslovanskih ozemeljskih zahtev. Voljo do popolne poravnave škode "izseljenim", ki jo je začasna Koroška deželna vlada pokazala maja in junija 1945, sta zamenjala zadržanost ali celo povsem odklonilno stališče. Deželni svetnik g. Hans Ferlitsch in g. Friedrich Pe-

tritsch (oddelek za kmetijstvo), ki sta bila pristojna za izplačilo materialnih odškodnin, sta takrat javno zastopala mnenje, češ da so bile odškodninske dajatve za koroške Slovence samo prostovoljna pomoč dežele; do njih niso imeli nobene zakonite pravice in naj bi je tudi ne imeli. Po siloviti intervenciji Zveze slovenskih izseljencev pri Zvezni vladi so leta 1952 ponovno dobili 570.000 šilingov. To je bil t. i. "plebiscitni denar", ki ga je Zvezna vlada deželi namenila ob 30-letnici plebiscita (1920). Ta denar pa so dobili samo tisti koroški Slovenci, ki so se bili pripravljeni odreči vsem nadaljnjim zahtevam.

Na podlagi uredbe od 1. avgusta 1945 je bilo razlaščenim koroškim Slovencem spet dovoljeno "gospodariti" s svojo lastnino, kot lastniki pa niso bili ponovno vpisani v zemljiško knjigo. Šele na podlagi 1. in predvsem 3. povračilnega zakona iz leta 1947 je sledil vpis po postopku pred povračilno komisijo. 70 odstotkov nepremičnin je bilo po koncu vojne v lasti nemškega rajha oz. DUT-ja. Postopki pred povračilno komisijo na Deželnem sodišču v Celovcu so za koroške Slovence potekali relativno enostavno, razen v primerih, ko je šlo za vračila tistih nepremičnin, ki so bile odzвете po sklepu o "narodu in državi sovražnih". Dokaj jasen je bil tudi položaj pri razlastitvah na podlagi zakona o pridobitvi zemlje za namene nemške armade (Wehrmacht), glede višine vračil iztržene prodajne cene pa so nastali problemi po zakonu o zaščiti denarja (1947). Pri postopkih, kjer so obravnavali vračila vrednostnih predmetov, so se samo v izjemno redkih primerih odločili v korist prosilcev. Ko so bila leta 1948 še zadnjič v večji meri izplačana sredstva iz Južnokoroške pomoči, je leta 1949 nekaj koroških Slovencev poskusilo dobiti neko obliko odškodnine preko povračilne komisije. Večini pa je bila ta pot zaprta zaradi priporočila te komisije, naj se pri vračilu nepremičnin odpovejo uveljavljanju pravic, ki bi sledile iz §§ 5 in 6 3. povračilnega zakona. Tako niti tretjina vseh prosilcev v postopkih ni bila uspešna.

Pričujoča študija je raziskala tudi gradivo, ki zadeva upoštevanje koroških Slovencev glede odškodnin in poprave škode pri treh odločilnih institucijah, in to Koroški deželni vladi (odbor za popravilo škode), Skrbstvu za žrtve nacizma (Opferfürsorge) in Zbirališčnem fondu B (Sammelstelle B). Pri tem je – poleg dejansko izvršenih finančnih dajatev – posebno zanimivo, kako so zakonodajni in izvršilni organi vrednotili različna oškodovanja (npr. zapor; poškodbe, nastale v partizanskem boju; "izseljevanje"; "življenje v ilegali"; izgubo hranitelja). Ta vrednotenje je mogoče dandanes zelo dobro rekonstruirati, še posebno v primeru Skrbstva za žrtve nacizma.

Znanstvena študija šteje k politično preganjanim koroškim Slovencem in Slovenkam vse (v najširšem pomenu) pripadnike slovenske manjšine na Koroškem, ki so bili med NS režimom zaradi odpora v koncentracijskih taboriščih, kaznilnicah ali ječah, oziroma so v njih umrli, kot tudi tiste, ki so življenje izgubili v akcijah gestapa, SS ali policije. Nadalje štejemo sem tudi invalide, padle partizane in

hudo mučene kaznovane. V sklopu analize o "popravi škode" morajo biti upoštevani tudi svojci žrtev. Skupina "izseljenih" zajema tako prizadete pri organizirani akciji izгона aprila 1942 kot tudi tiste, ki so bili po letu 1944 internirani v taboriških Rettenbach in Altötting.

V okviru raziskav je bilo registriranih približno 1500 politično preganjanih pripadnikov slovenske manjšine; ta krog se je pozneje omejil samo na tiste z vso dokumentacijo. Za politično preganjane koroške Slovence je bila glede na "popravo škode" s strani Koroške deželne vlade in Skrbstva za žrtve nacizma izdelana banka podatkov", ki je omogočila kvantitativno oceno rezultatov raziskav. Skupno so bili obdelani podatki za 937 oseb (žrtev in preživelih). "Izseljenci" so tu zajeti samo v primerih, ko je šlo za "politično preganjane" v ožjem smislu. Glede "izseljencev" so se "ustanove za povračilo škode" odločale kolektivno, kar pomeni, da prizadetih niso obravnavali kot posameznikov. V Zbirališčnem fondu B je bilo vprašanje osredotočeno na vrednotenje upravičencev glede na različna oškodovanja.

Odbor za popravilo krivic (Wiedergutmachungsausschuß – WGMA), ki ga je koroška deželna vlada ustanovila maja, je skrbel za fizično okrevanje in finančno podporo zdravstveno močno prizadetih žrtev NS režima. Finančno podporo WGMA-ja je dobilo skupno 147 politično preganjanih koroških Slovencev. Kot je mogoče razbrati, so izplačila obsegala skupno 91.201,61 šilingov. WGMA-ju se je v celoti javilo 321 koroških Slovencev. Med njimi so bili nekdanji zaporniki, v boju ranjeni aktivni borci za svobodo, težko kaznovani, svojci preganjanih žrtev in padlih partizanov ter nekaj "izseljenih". Prijave so potekale od julija 1945 v obliki vnaprej pripravljenih formularjev. Prevzem stroškov za zdravstveno oskrbo je eksplicitno zahtevalo skupno 72 koroških Slovencev. 17 jih je terjalo vključitev v "program za fizično okrevanje" Koroške deželne vlade, devetim koroškim Slovencem pa so plačali bivanje v okrevališčih v Vrbi in Bad St. Leonhardu. V več primerih je WGMA prevzel stroške za zdravlila.

Ocenitev celotne škode in zahtev po odškodninah je bila zaradi manjkajočih ali pomanjkljivih podatkov prosilcev otežena. Samo 169 od 321 oseb je lahko številčno prikazalo izgubo dohodkov, 204 osebe višino gmotne škode in samo eden škodo zaradi prekinitev izobraževanja. 260 prosilcev je postavilo odškodninski zahtevek v denarju. Skupno so koroški Slovenci izgubo dohodkov ocenili na 641.768,35 RM (Reichsmark), gmotno škodo pa v višini 568.347,50 RM. Celotna prijavljena vsota škode je znašala 1.370.884,15 RM.

Zaradi pomanjkanja zakonskih podlag ni prišlo niti do formalnega ovrednotenja škode oz. odškodninskih zahtevkov, niti do povračila. Najprej so s postopki zavlačevali: šele marca 1946 so bili prosilci obveščeni, da njihovim finančnim zahtevam zaradi pomanjkanja zakonskih podlag ni mogoče zadostiti; začetek obravnave njihovih "zadev" je mogoč šele po izdelavi teh. Zakonsko tega nikoli niso

uredili in tako so se naloge WGMA-ja leta 1947 končno prenesle na Skrbstvo za žrtve nacizma in njene institucije.

Dokazano je, da je 694 koroških Slovencev zaradi političnega in "nacionalnega" preganjanja vložilo prošnje za prispevke na Skrbstvu za žrtve nacizma. Prva uradna potrdila o tem so bila izdana septembra 1946. Od vseh 694 prošenj jih je 431 temeljilo na prestajanju zaporne kazni med NS režimom. 255 oseb je zahtevalo pravico do oskrbe – od tega je bilo 207 svojcev žrtev in 48 svojcev padlih partizanov. Na Skrbstvu za žrtve nacizma je pravico do obravnave zahtevalo tudi 47 partizanskih invalidov, 33 jih je prošnjo utemeljilo s tem, da so bili ne samo zaporniki, ampak tudi svojci umrlih, šest partizanskih invalidov pa je bilo tudi zaprtih.

Pravice do dajatev iz Skrbstva za žrtve nacizma so bile priznane v 585 primerih. Vloge 98 prosilcev pa niso ustrezale pogojem Zakona o skrbstvu za žrtve nacizma (Opferfürsorgegesetz – OFG). V enajstih primerih iz različnih razlogov niso sprejeli nobene odločitve. Uradno potrdilo je dobilo skupno 521 koroških Slovencev (Amtsbescheinigung – AB), 64 prizadetim so priznali Izkaznico žrtve (Opferausweis – OA). Pravica do AB-ja je v 251 primerih temeljila na podlagi dokazanega ujetništva (vsaj eno leto oz. šest mesecev, če je bilo ujetništvo povezano s hudim telesnim trpljenjem). V 74 primerih je bil AB izdan, ker je vlagatelj dokazal hude zdravstvene težave kot posledico zapore ali partizanskega boja. Šlo je za 30 partizanskih invalidov in 44 nekdanjih zapornikov. Od 64 lastnikov OA-ja jih je bilo 58 zaradi političnega preganjanja zaprtih več kot tri mesece, trije pa so zaradi ukrepov preganjanja izgubili svojce. Dva koroška Slovenca sta svojo zahtevo utemeljila z zmanjšanim dohodkom v skupnem obdobju treh let in pol. Poznamo še primer partizana, katerega OA je bil izdan zaradi "življenja v ilegali". 145 osebam so AB spet odvzeli, kasneje so ga v 31 primerih ponovno pridobili.

Rente po OFG-ju je skupno prejemale 437 koroških Slovencev, in sicer: 182 kot svojci umrlih, 187 kot žrtve nacizma in 298 kot preživnino. Danes kot nekdanjim političnim preganjancem rente izplačujejo še 67 upravičencem.

V okviru Skrbstva za žrtve nacizma so imeli politično preganjani možnost za izterjatev vrsto odškodninskih dajatev. V sklopu odškodnin za pretrpljeno jetništvo so 391 koroškim Slovincem pod imenom "Odškodnina za krivičen pripor" izplačali vsoto 4.972.064,60 šilingov, od tega približno 2,1 milijona med letoma 1953 in 1962. Osmim obsojenim so povrnila sodne stroške. Poleg tega so koroški Slovenci zahtevali odškodnine za prisilno bivanje, ki ni bilo vrednoteno kot ujetništvo, za "življenje v ilegali" in za škodo, nastalo pri prihodkih in izobrazbi.

V primerih "izseljenih" koroških Slovencev je presojanje zahtev pred OFG-jem temeljilo na oceni taborišč. OFG iz leta 1945 je "izseljene" izključil. OFG iz leta 1947 je sicer pripomogel k njihovi vključitvi kot oseb, ki so "zaradi porekla, rodu,

vere ali narodne pripadnosti" utrpele "izgubo prostosti za najmanj tri mesece", ampak so se pri tem pojavljale različne ovire glede odškodnin zaradi različnega uradnega vrednotenja bivanja v taboriščih. Tako so zavrnilo prošnje "izseljencev" po izplačilu odškodnin za bivanje v ujetništvu, ker po mnenju Urada koroške deželne vlade internacija "izseljencev" ni bilo ujetništvo v smislu OFG-ja. Na ta način so zavrnilo skupno 708 prošenj. "Izseljenci" so se na te sklepe odzvali s prizivi, ki so sprožili instančni postopek vse do upravnega sodišča (VwGH). Upravno sodišče je bivanje v izseljeniških taboriščih pravno ocenilo kot omejitev svobode in ne kot njeno izgubo. Tako "izseljeni" niso imeli pravice niti do AB-ja niti do odškodnine za krivičen pripor.

Da bi izpolnili dolgoletne zahteve po odškodnini zaradi internacij v izseljeniška taborišča, so leta 1961 poiskali posebno rešitev. V 12. noveli OFG-ja je bilo za "izseljene" za vsak dokazani mesec v taborišču predvidenih 350 šilingov "odškodnine za utrpele omejitve svobode". Skupno je bilo pri tem ca. 752 prizadetim izplačanih skupno 7.741.295 šilingov (največ leta 1962 in deloma leta 1963).

Na uradno priznanje pa so morali "izseljeni" čakati več kot 40 let. Leta 1988 je zakonodajalec sklenil izstaviti tistim žrtvam preganjanja, ki so utrpele omejitev svobode za več kot eno leto, namesto OA-ja AB. Še takrat so imeli tudi "izseljeni" možnost, da kot žrtve nacizma Skrbstvo zaprosijo za rente.

Zahteve po finančnih dajatvah iz sredstev Zbirališnega fonda B so imeli tako "izseljenci" kot tudi politično preganjeni koroški Slovenci. Formalna predpostavka za denarne dajatve iz sredstev Zbirališnega fonda B je bila jasno določena: na eni strani dokaz o ujetništvu v enem od koncentracijskih taborišč, v taborišču za prisilno delo, zbirnem taborišču ali v zaporu, na drugi strani pa je za dostovalo tudi bivanje v tujini nad 3,5 let ali 50-odstotna izguba dohodkov v enakem časovnem obdobju. Za politično preganjanje je bilo pomembno, da so bili do finančnih dajatev upravičeni tudi zaradi "življenja v ilegali" pod "nečloveškimi pogoji" kot posledice bega pred pregonom.

Od avgusta 1962 je 665 "izseljencev" terjalo odškodnino za izgon in internacijo. Ker pa trajanje izseljenišтва ni dosegalo zahtevanih treh let in pol, niso bili upravičeni do zahtevkov v zvezi z bivanjem v inozemstvu ali izgubo dohodkov. Zato je bilo priznavanje pravice do finančne podpore iz sredstev Zbirališnega fonda B spet odvisno od interpretacije bivanja v taboriščih. Glede na argumentacijo Skrbstva za žrtve nacizma so v Zbirališčnem fondu B na novo ocenili kakovost taborišč in prišli do zaključka, da omenjena taborišča niso bila ne koncentracijska, ne zapori, ne taborišča za prisilno delo in niti ne taborišča. Vse prošnje "izseljenih" koroških Slovencev so bile zato zavrnjene.

Zahteve politično preganjanjih so bile obravnavane individualno. Ovire nedanjih zapornikov so bile: dokazi o avstrijskem državljanstvu, predpisanem najmanjšem časovnem obdobju v zaporu in pravočasen rok za vložitev prošenj. Uspešni so bili tisti prosilci, ki so že imeli AB ali OA.

Vključitev partizanskih invalidov pri porazdelitvi sredstev iz Zbirališnega fonda B glede na statute ni bila predvidena. Glede njihovega utemeljevanja pravic z "življenjem v ilegali" je tudi tukaj veljala podobna argumentacija kot pri Skrbstvu za žrtve nacizma, da sodelovanje v partizanskem boju ni veljalo per se za "življenje v ilegali v nečloveških pogojih".

Upravičenost do podpore za svojece žrtev je bila predvidena samo za vdove in življenjske sopotnice žrtev (v kolikor jih je priznalo Skrbstvo za žrtve nacizma). Pravica do podpore je prenehala, če so osnovale novo življenjsko skupnost. Otroci žrtev so imeli pravico do finančne podpore samo pod določenimi pogoji. Ovrednotenje ni potekalo glede na utrpelo izgubo, ampak glede na oškodovanost matere. Otrok je bil kot svojec žrtve upravičen do podpore samo tedaj, če je bila v koncentracijskem taborišču, zbirališču, zaporu ali v "življenju v ilegali v nečloveških razmerah" njegova mati.

Skupno so ocenili 19 prošenj politično preganjanjih koroških Slovencev. Šest jih je bilo pozitivno rešenih – izplačanih je bilo med 2.333 in 4.000 šilingi, 13 prošenj pa so odklonili.

Največji strukturni problemi pri uveljavljanju pravic v okviru Skrbstva za žrtve nacizma so bili za koroške Slovence in Slovenke sledeči (ti problemi veljajo za vse žrtve, ne glede na njihovo pripadnost in ne predstavljajo nobene posebne diskriminacije Slovencev, čeravno so bili prizadeti Slovenci in Slovenke v povprečju verjetno med najbolj prizadetimi): avstrijsko državljanstvo kot predpogoj; težave pri pridobivanju dokazil, posebno za svojece žrtev (morali so npr. dokazati, da je preživninski zavezanec res mrtev, da je padel v boju kot partizan ipd., zaradi česar so včasih zamudili predpisani rok); podpora partizanom je morala biti prostovoljna (veliko jih je prostovoljnost v vojni in po njej zanimalo iz bojazni pred preganjanjem); beg pred dejanskim preganjanjem in ne le zaradi domnevne nevarnosti; podpora partizanom ni smela temeljiti na humanitarnih in podobnih motivih (npr. sorodstvo oz. poznanstvo s partizani bi lahko vodilo k interpretaciji, da podpiranje upora ni posledica prizadevanj za svobodno Avstrijo); poslušanje "sovražnikove radijske postaje" je bilo premalo, veljalo je le aktivno prenašanje poročil; dezerterstvo se je priznalo samo v povezavi z aktivnim bojem; dejanja upora so morala biti prostovoljna (v vojni so partizanske enote navidezno prisilno rekrutirale posameznike, da bi zaščitile njihove družine pred represalijami); preganjanje zaradi povezav z vojnimi ujetniki ni bilo priznано kot preganjanje v

smislu OFG-ja. Tudi interpretacijo, da je boj v partizanih per se "življenje v ilegali", je Skrbstvo za žrtve nacizma začelo upoštevati šele leta 1989.

Ponovna ustanovitev društev, organizacij in zvez je naletela na številne težave. Upoštevati je treba, da so bili številni funkcionarji manjšinskih društev do srede julija 1945 še v taboriščih VOMA (Volkdeutschen Mittelstelle) in so morali po vrnitvi najprej urediti svoje življenjske razmere. Izjema je duhovnik msgr. Valentin Podgorc, od konca 19. stoletja delujoč v združništvu, ki je takoj po koncu vojne zahteval ponovno ustanovitev Družbe sv. Mohorja, slovenskega Celovškega hranilnega in posojilnega društva in drugih zadrug. Še maja, predvsem pa junija in julija 1945, je slovenska OF odčasne deželne vlade oz. britanske vojaške vlade zahtevala ponovno vzpostavitev slovenskih društvenih struktur, popravo škode in tudi odškodnino. Njeno zavzemanje za pridružitve "slovenske Koroške" k "matičnemu narodu" nove Jugoslavije je na eni strani slonelo na programskih določbah OF, na drugi strani pa na pravkar preživelu preganjanju. Mejni konflikt, ki je pozneje prerasel v hladno vojno, je na vsak način oteževal sodelovanje med koroškimi Slovenci in Koroško deželno vlado oz. britansko vojaško vlado na drugi strani.

Koroška deželna politika je zelo skeptično opazovala vzpostavitev slovenskih struktur, posebej če so bile pod vplivom aktivistov OF, in jo je, če je le bilo mogoče, zavlačevala. Bolj je bila naklonjena konzervativno-katoliškim strujam in strukturam in jih je deloma celo podpirala, tudi z namenom, da bi enotni slovenski nastop (najprej glede meje, potem pa še o mnogih drugih vprašanjih) otežila ali preprečila.

Koroška deželna vlada se je o ponovni vzpostavitvi slovenskih zadrug dogovarjala na sejah, sprejela ustrezne sklepe (6. marec in 18. december 1946) in s tremi odločbami (prva 27. januarja 1947 in drugi dve 22. maja 1947) potrdila njihovo ponovno vzpostavitev, vendar pa odločbe niso bile pravnomočne, ker jih ni izdal pristojni urad. Pri obnovi "spojenih" zadrug se je Raiffeisenverband uspešno posluževal pritožbe zoper sklep vse do vrhovnega sodišča. Večina zadrug, 22 "spojenih", je lahko šele z državnim zakonom o vzpostavitvi slovenskih zadrug na Koroškem (9. februar 1949) dobila status pravne osebe. Šele takrat so imele zadruge možnost zaprositi za vračila in spet pridobiti lastništvo in premoženje. 53 obravnav za vračila iz sektorja zadrug se je v pretežni meri končalo s poravnavo. Nasprotna stran je argumentirala s podobnimi ugotovitvami, kot jih je navedel Peter Böhmer za osebe, ki so plenile premoženje judov (Wer konnte, griff zu, str. 141): slovenske zadruge naj bi bile prezadolžene ter gospodarsko nesposobne preživetja, zato je bil nakup povsem legalen. Trdili so, da je do združitve prišlo po gospodarskih načelih zaradi organizacijskih zadev, slovenski združniki pri tem niso bili oškodovani in so imeli možnost soodločanja, združitve pa so bile posledica ukrepov racionalizacije v bančništvu. Ti argumenti pred po-

vračilno komisijo niso zdržali. Zadruge so dosegle vračilo svojega premoženja, dolgotrajna prizadevanja po odškodnini in povračilu škode, povzročene v času NS, pa niso bila uspešna. T. i. "spojene zadruge" so glede na število članov zabeležile največjo škodo. Skoraj desetletna odsotnost na trgu je pustila posledice, denarni viri so bili zaradi prizadevanj za ponovno vzpostavitev in vračilo še nekaj let po vojni vezani in so tako manjkali pri nujno potrebnih obnovi. Nemške zadruge so se sicer deklarativno zavzemale za vrnitev kreditjemalcev in varčevalcev nekdanjih slovenskih zadrug, toda dejansko za to niso ničesar storile. Pri postopni ponovni vzpostavitvi zadrug je bil opazen vse hitrejši vpliv zunanje politike, saj si je Avstrija v boju za mejo z Jugoslavijo prizadevala za pozitivno profiliranost.

Slovenska prosvetna zveza je svojo materialno izgubo in izgubo svojih društev leta 1947 ocenila na 1,344.000 šilingov. Dosegli so samo vračilo močno opustošenega kulturnega doma v Podljubelju in požganih razvalin kulturnega doma v Žitari vasi, dragocene kulturne dobrine pa so za vedno izginile. Zveza je dobila "odškodnino" v obliki subvencije šele v prvi polovici 60. let. Slovensko šolsko društvo v Celovcu je – po dolgi, vendar uspešni borbi za ponovno priznanje – vložilo tudi prošnjo za vračilo posestev v Šentpetru pri Šentjakobu v Rožu. Zahteve po popravilu škode so vložile šolske sestre v Šentpetru pri Šentjakobu v Rožu in tudi tiste iz Šentruperta pri Velikovcu. Prvim je bilo izplačanih 7.760 šilingov, drugim pa pri vloženem zahtevku 16.570 šilingov le 6.000. Slovenski gasilski društvi (Šentjakob v Rožu in Globasnica-Šteben) po letu 1945 nista bili obnovljeni, zato tudi zahtev po vračilu ni bilo. Mohorjeva družba (MD) je večkrat vložila zahteve po popravilu škode in odškodnini. Zveza slovenskih organizacij in Narodni svet koroških Slovencev sta leta 1960 celotno škodo vseh slovenskih kulturnih ustanov ocenila na 6,761.333 šilingov, Mohorjeva družba je istega leta izračunala celotno škodo za časovno obdobje od 25. julija 1940 do 30. septembra 1947 v višini 4,362.077,30 šilingov (po trenutni vrednosti leta 1960). Ta vsota je predstavljala največji delež celotne škode, ki sta jo izračunali centralni organizaciji, ki sta nazadnje prejeli 3,000.000 šilingov. Narodni svet koroških Slovencev je iz svojega deleža (1,600.000 šilingov) prenakazal 1,400.000 šilingov Mohorjevi družbi. S tem je plačal samo dolgove, ki so se nabrali MD za tiskanje tednika "Naš tednik – kronika". Stroški za škodo zasedbe so pri MD do leta 1960 znašali 84.306 šilingov.

Za vsa društva, organizacije, zveze pa tudi za MD, je pri odmeri škode treba upoštevati, da je bila med zasegom premoženja in v dolgih letih "neobstoja" razbita celotna organizacija, uničena organizacijska in poslovna dokumentacija in druge kulturne vrednote. Kulturne in organizacijske škode, ki je pri tem nastala, ni mogoče izraziti s številkami. Društva, organizacije, zveze pa tudi MD so večkrat izrazili upanje, da bi jim priznali in povrnil vsaj dokazano in ugotovljeno materialno škodo.

Na koncu naj omenimo še kuriozen postopek vračila, pri katerem pa se je Republika Avstrija zelo velikodušno izkazala. Koroška domovinska zveza (KHB) je leta 1939 darovala NS socialnemu skrbstvu (NSV) zemljišče. Od leta 1957 so si prizadevali za sprožitev postopka za vračilo Koroški domovinski zvezi, ki pa je bila medtem že v likvidacijskem postopku. To so argumentirali s tem, da je bilo premoženje društvu v času NS odvzeto. Postopek se je končal s priznanjem odškodnine v višini 141.520 šilingov. Ta vsota se je (po odbitku stroškov za pravnega zastopnika je znašala 111.504,77 šilingov) po sklepu ministrskega sveta 30. novembra 1965 prenesla na Zvezo domovini zvestih južnih Korošcev, ki je po svojih društvenih načelih najbližja KHB-ju.